

A circular wreath of various botanical illustrations surrounds the central text. It includes green ferns, a red maple leaf, a green bell-shaped flower, a branch with small pink blossoms, a large green leaf, a red leaf, and purple cornflowers.

**Prof. dr hab. Bronisława
Ligara**

**Wielojęzyczność polskich twórców literatury
od średniowiecza do dziś
(na wybranych przykładach)**

Zespół Języka Polskiego poza Granicami
Kraju – Rada Języka Polskiego
28 listopada 2022 r.

**Wielojęzyczność polskich twórców literatury od średniowiecza
do dziś (na wybranych przykładach)**
Prof. dr hab. Bronisława Ligara

Plan spotkania

- I.** Co badać i jak badać? Zagadnienie bilingwizmu polskich twórców literatury na tle badań w Polsce i na świecie – pojęcie *życia w dwóch językach*
- II.** Co i jak badać? *Bilingwizm autora* w świetle jego biografii językowej
- III.** Co i jak badać? Obszar badawczy twórczości autora „uruchomionej” jego bilingwizmem – *bilingwizm tekstu*
- IV.** Co i jak badać? Obszar zachowań językowych twórcy jako osoby dwujęzycznej – *mowa dwujęzyczna* w gatunkach pisarskich
- V.** *Życie w dwóch językach* : studia przypadków: Zygmunt Krasiński, Adam Mickiewicz Zofia Romanowicz
- VI.** Wnioski

„Życie w dwóch językach.
Bilingwizm polskich twórców literatury na przykładzie autorów
kręgu Wielkiej Emigracji i emigracji powojennej we Francji.
Podejście antropologiczne”

Tytuł planowanej monografii odwołuje się do:

François Grosjean *Life **with** Two Languages / vivre **avec** deux langues*

Określenie to stało się inspiracją dla pojęcia badawczego *życie w dwóch językach*, które w niniejszym studium staje się **makropojęciem** obejmującym całokształt problematyki składającej się na bilingwizm twórców literatury.

Inspiracje:

1. **Claude Backvis** : *Quelques remarques sur le bilinguisme latino-polonais dans la Pologne du seizième siècle* (z 1958 r.)
2. **Riccardo Picchio** : *Osservazioni sulla symbiosi di latino e polacco fra Medioevo e Rinascimento* (z 1995 r.)
3. **Hélène Włodarczyk** : numer tematyczny « Zofia Romanowicz, **La plus française des écrivains polonais du XXe siècle** », « Revue de Littérature Comparée » 2019/2

Założenia badawcze

- 1. „Dwujęzyczność jest według mnie fundamentalnym problemem lingwistyki” (R. Jakobson)
- 2. „Ujęzykowanie głowy ludzkiej za pomocą więcej niż jednego myślenia językowego wprowadza do niej coś całkiem nowego” (Baudouin de Courtenay)
- 3. Badanie jest lingwistyczne: materiałem badawczym jest zapis tekstowy i tylko taki, analiza lingwistyczna przebiega od *signifiant* znaku do znaczeń, sensów w tekście
- 4. Język jest elementem tekstu: nie traktuję obecności jakiegoś drugiego języka w danym tekście jako wtrętu
- 5. Analizuję tekst w języku/językach oryginału, nie na przekładach na język polski już opublikowanych. Jeżeli jest taka konieczność, dokonuję przekładu filologicznego.
- 6. Używam pojęcia-terminu „język-kultura” powszechnie przyjętego w glottodydaktyce, eksplicytnie konceptualizującego język jako nierozdzielny składnik kultury i jej nośnik (R. Galisson).

I. Co badać i jak badać? Zagadnienie bilingwizmu polskich twórców literatury na tle badań w Polsce i na świecie – pojęcie *życia w dwóch językach*

I.1. O miejsce dwujęzyczności jako również normalności językowej w opisach hjp – polemika Claudeą Backvis`a z Witoldem Taszyckim; Polemika Ricardio Picchio ze stanowiskiem filologii narodowej

Bilingwizm literacki z językiem polskim: zasięg i trwanie zjawiska

- **łacińsko-polski, potem polsko-łaciński**
- Jan Długosz, Marcin Kromer, Mikołaj Kopernik, Jan Ostroróg, Andrzej Frycz Modrzewski, Szymon Starowolski
- **wyłącznie po łacinie**: Andrzej Kszycki, Jan Dantyszek, Klemens Janicki, Mikołaj Hussowski, Maciej Kazimierz Sarbiewski (Casimirus)
- **po łacinie i po polsku**: Jan Kochanowski, Szymon Szymonowic, Sebastian Klonowic
- **krąg językowy i kulturowy ruski**
- **polsko-francuski i francusko-polski**:
- Stanisław Leszczyński, Jan/Jean Potocki, Adam Czartoryski, Stanisław August Poniatowski
- Pokolenie romantyków i środowisko Wielkiej Emigracji: Adam Mickiewicz, Juliusz słowacki, Zygmunt Krasiński, Cyprian K. Norwid, Konstanty Gaszyński, Teodor Tomasz Jeż, Fryderyk Chopin
- Brunon Jasiński, Jan Brzękowski

NA STYKU JĘZYKÓW I KULTUR W XIX i XX w.

- rezultat ówczesnej geografii, często politycznej: w jakim miejscu i w jakim czasie politycznym urodził się i pisarsko działał twórca
- Stanisław Przybyszewski, Tadeusz Rittner, Józef Albin Horbaczewski-Juozas/Albinas Herbačiausk-is [-as]
- wielojęzyczni: Joseph Conrad, Bronisław Malinowski (polski-niemiecki-angielski-kiriwina), Bruno Jasieński (polski-francuski-rosyjski)
- po 1939 do 1989 bilingwizm twórców wyznaczała sytuacja geopolityczna i jej konsekwencja: sytuacja językowa twórców w nowym, niepolskim kontekście komunikacyjnym i społeczno-kulturowym
- Paryż i tamtejsze dwujęzyczne środowisko twórcze: Jan Brzękowski, Andrzej Bobkowski, Józef Czapski, Konstanty Jeleński, Jerzy Stempowski (Paweł Hostowiec), Zofia Romanowiczowa, Piotr Rawicz, Witold Gombrowicz
- **dwujęzyczne** pismo francusko-polskie poświęcone sztuce i poezji „**Wieloczas – Le Temps Pluriel**. Revue bilingue franco-polonaise d’art et de poésie”, redaktor naczelna: Hélène Włodarczyk – szczególnie ważne miejsce spotkań obu języków i kultur

- (krąg z językiem **angielskim**) Stefan Themerson (polski-francuski-angielski), Jerzy Pietrkiewicz, Zygmunt Bauman, Leszek Kołakowski; **USA**: Jerzy Kosiński, Czesław Miłosz, Leopold Tyrmand, Stanisław Barańczak, Jan Kott, Zbigniew Brzeziński, Eva Hoffman
- londyńska grupa literacka „Merkuriusza” i „Kontynentów”: Andrzej Busza (też Kanada)
- (krąg z językiem **włoskim**) Gustaw Herling-Grudziński, Wlodek Goldkorn
- (krąg z językiem **szwedzkim**) Maciej Zaremba Bielański
- (krąg z językiem **duńskim**) Janina Katz
- (krąg z językiem **hebrajskim**) Irid Amiel, Uri Orlev/Henryk Orłowski, Dan Calka

Po 1989 r.

- po 1989 r. sytuacja dwujęzyczności z wyboru
- (krąg z językiem niemieckim) Magdalena Parys, Emilia Smechowski
- (krąg z językiem angielskim) Ewa Kuryluk, Ewa Stachniak, A.siaM.onika Bakalar/Joanna Zgadzaj)
- Bilingwizm **obco-polski**: do języka-kultury polskiej weszli:
- Bolesław Leśmian, Sergiusz Piasecki, Żanna Słoniowska
- Hélène Włodarczyk, Rolf Fieguth, Luigi Marinelli, Constantin Geambașu, Tokimasa Sekiguichi
- Karl Dedecius, Klaus Bachman, Martin Pollack
- Norman Davis, Anne Appelbaum

I. 2. Umocowanie teoretyczne zjawiska dwujęzyczności literackiej z językiem polskim na gruncie językoznawstwa

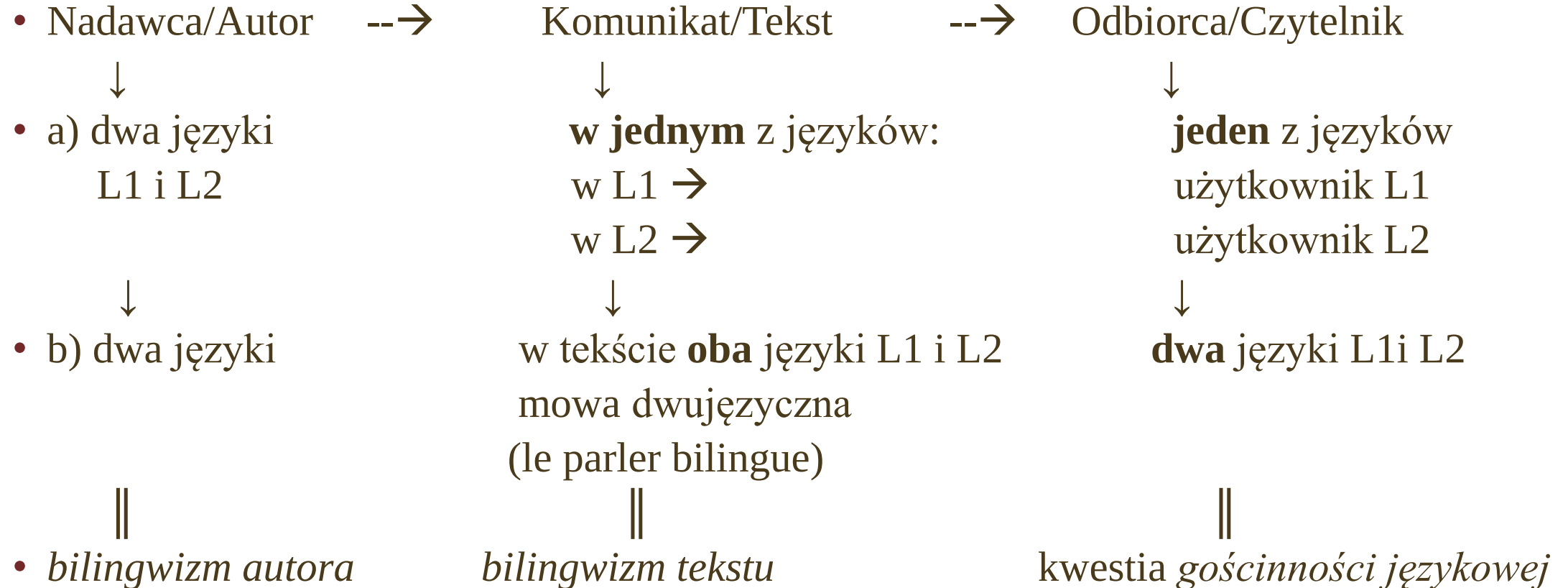
- **Strukturalistyczne** rozumienie funkcjonowania osób dwujęzycznych W. Doroszewskiego vs **holistyczne** podejście do dwujęzyczności indywidualnej Baudouina de Courtenay
- **W. Doroszewski (1959):** „świade^{ctw} wpływu języka francuskiego mamy **dosyć**, aby móc stwierdzić: nasłuchując w łodzi języka polskiego, która płynęła myśl Mickiewicza, ukazywały się **przecieki**, zapowiedzi przyszłych losów języka emigrantów, znamienne sygnały czasu i miejsca, których poeta, żyjący poza czasem i miejscem, nie był świadom; [...] **Mickiewicz nie zauważał**, że jego „**tony**” językowe pod działaniem zwykłych czynników społeczno-historycznych **przestawały chwilami być polskie.**”

I. 2. Umocowanie teoretyczne zjawiska dwujęzyczności literackiej z językiem polskim na gruncie językoznawstwa

- **Baudouin de Courtenay (1904):** „Nareszcie należy stwierdzić **fakt niezaprzeczony**, że zarówno na szczeblu myślenia językoznawczego, jako też na szczeblach poprzednich myślenia tylko językowego możliwe są obok indywiduów wyłącznie jednojęzycznych także indywidua dwu- i wielojęzyczne. Ujęzykowanie głowy ludzkiej za pomocą więcej niż jednego myślenia językowego wprowadza do niej **coś całkiem nowego**”. Nasycenie głowy wyobrażeniami dwu- lub wielojęzycznymi oraz wprawianie narządów językowo-wykonawczych do uzewnętrzniwania dwóch lub więcej myśli językowych objaśnia nam psychologicznie proces tzw. „mieszania się języków”.
- *Życie w dwóch językach*: trzy **obszary badawcze**. Biografia językowa – pisarstwo – zachowania językowe jako osoby dwujęzycznej

I. 3. Wymiar literacki zagadnienia bilingwizmu polskich twórców literatury

- Bilingwizm twórców literatury: podpole badań bilingwizmu w ogóle (Rainier Grutman)
- Udział bilingwizmu jako aktywnej części składowej komunikacji symbolicznej, która odbywa się poprzez teksty literackie w danej wspólnocie czytelniczej
- Układ komunikacyjny w przypadku autora dwujęzycznego przedstawia się jako:

- *Bilingwizm literacki/pisarski*: podział na **dwie podkategorie**, wyodrębnione ze względu na różną przedmiotowo podstawę badań: na *bilingwizm autora* oraz *bilingwizm tekstu*.
- *Bilingwizm autora*: jeśli jego wzięte w całości pisarskie dzieło **obejmuje** przynajmniej dwa języki, jakakolwiek byłaby ich waga ilościowa czy jakościowa; manifestuje się w tekście
- *Bilingwizm tekstu*: tekst dwujęzyczny: taki, w którym pojawienie się języka obcego J2 jest **relewantne**

- **Gościnność językowa** ze strony potencjalnego czytelnika:
- Gościnność bezinteresowna: odbiorcy przyjmują pisarstwo Innego – Obcego kierowani chęcią poszerzania własnego horyzontu językowego i kulturowego:
- opinia brytyjskiego pisarza, John`a le Carré (ur. w 1931 r.) o pisarstwie J. Conrada:
- „Conrad obdarował Brytyjczyków **wynalezionym przez siebie angielskim**, językiem, który **nigdy nie mógłby być wymyślony przez najbardziej genialnego Anglika**.
[*Zastanawiałem się, co by było, gdyby zamiast angielskiego wybrał niemiecki.*] Ten Polak pisał jak Tomasz Mann, długie zdania, pięknie zaprojektowane, pięknie użyte piękne słowa. Mówił w dodatku ze słyszalnym polskim akcentem, który bardzo mi się podoba.”
- Gościnność interesowna: strategia przystosowywania się dwujęzycznego autora do gustów wspólnoty czytelniczej przyjmującej jego pisarstwo, czy nawet poddawanie się jej gustom, naśladownictwo wzorów stylowych L2

- Konstanty Jeleński o własnej, początkowej strategii naśladownictwa francuskich wzorów:
- „Przed nakreśleniem tych uwag do sympozjonu „poliglotów” przejrzałem te pierwsze artykuły i uderzyła mnie ich **grzeczność, zdawkowość, anonimowość**. Język francuski paraliżował mnie jeszcze, a znaczenie stylu związane było dla mnie z tak cenionym w naszej rodzinie **pojęciem** *d'une phrase bien tournée* [dobrze napisane zdanie].”
- „Dla cudzoziemców doskonałość francuszczyzny polega często na użyciu największej ilości **gotowych, prefabrykowanych zwrotów**. Dobrzy nawet pisarze, po polsku piszący jasno, zwięźle, dobitnie, mizdrzą się po francusku jak pensjonarki, stroją ceregiele fałszywych *cercleux* [członków koła, klubowiczów] podrabianych ambasadorów. Inną, mniej antypatyczną, ale równie niebezpieczną pokusą cudzoziemca jest „klasycyzm”: **wzorowanie** na Madame de La Fayette, Chamforcie. W pierwszych moich francuskich artykułach widzę, jak w lustrze, odbicie „gęby” grymaśnej, nieśmiałej, pretensjonalnej.”

- Potem Jeleński jako autor tworzący w języku francuskim, **przyznaje sobie prawo do transgresji** ustalonych, obwarowanych normami L2 form:
- „Wyzwoliło mnie z tej „dyplomatyczno-szkolnej” francuszczyzny poznanie Audibertiego i Geneta. Zrozumiałem, że mimo pozornej krystalizacji, francuski jest językiem, który można gwałcić. Stąd moja francuszczyzna jest bardziej jeszcze od polskiego stylu kapryśna. Sprawia kłopoty klasycyzującym redaktorom „Preuves”, którzy często mi mówią; „**to nie są błędy, ale to nie jest język francuski**”. Odpowiadam im, że nie jest moim celem osiągnięcie doskonałości „uniwersalnego” francuskiego stylu, ale **swobodne wyrażenie tego, co chcę powiedzieć w obcym języku.**”

II. Co i jak badać? *Bilingwizm autora* w świetle jego biografii językowej

- *Postawa*: ‘to, co osoba odczuwa – pozytywnie bądź negatywnie – względem czegoś (tu: wobec języków innych czy naszych własnych) i co określa, jak osoba działa / postępuje wobec czegoś’ (David Lasagabaster)
- *Postawy* bilingwalnych autorów wobec języka/języków a wybór języka pisania:
- atakować swój język
- bronić jako języka mniejszego (w danej sytuacji komunikacji symbolicznej)
- odrzucić go czy zmienić język pisania,
- ponownie go przyswoić jako język pisania

III. Co i jak badać? Obszar badawczy twórczości autora „uruchomionej” jego bilingwizmem – *bilingwizm tekstu*

- 1. twórczość: literacka, naukowa, epistolograficzna, polityczna i wszelka inna w obu językach
- 2. aktywność **translatorska** dwujęzycznego (wielojęzycznego), w tym **autotłumaczenie**
- Jak autor korzysta z dwóch potencjałów językowo-kulturowych w procesie pisanania:
- **transfer**/przenoszenie elementów z przestrzeni jednego języka-kultury do przestrzeni drugiego języka-kultury: wymiana, tłumaczenie i przeformułowanie

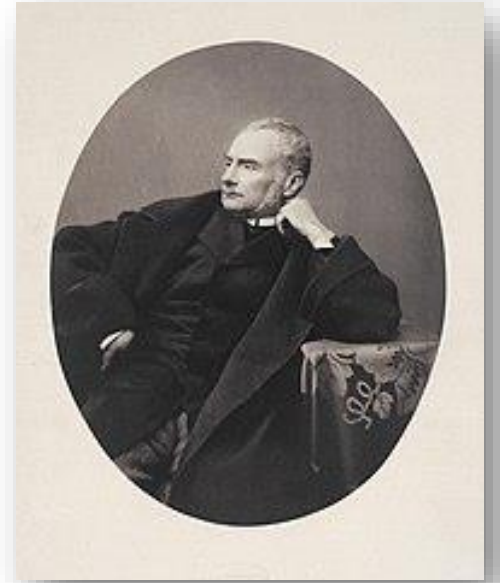
IV. Co i jak badać?

Obszar zachowań językowych twórcy jako osoby dwujęzycznej – *mowa dwujęzyczna* w gatunkach pisarskich

- zachowania te realizują się w trybie dwujęzycznym komunikowania się z odbiorcą,
- mają formę **mowy dwujęzycznej** – jest tworem heterogenicznym
- przejawami mowy dwujęzycznej są *wykładniki transkodowe*:
- **definicja**: każdy element tekstu dający się zaobserwować na powierzchni tekstu w jednym języku, który przedstawia dla mówiących i/albo badacza lingwisty ślad wpływu innego języka
- 1. przemienność kodów, *code switching*, CS
- 2. zmieszanie kodów *code mixing*, CM
- 3. *interferencje*
- 4. *kreacje językowe* pod wpływem jednego z języków autora.

V. *Życie w dwóch językach*: studia przypadków

- **V.1. Bilingwista idealny – Zygmunt Krasiński**
(ur. 1812 Paryż – zm. 1859 Paryż)
- „*Jeden francuski tylko duch odpowiada polskiemu*” (do Delfiny Potockiej)
- 1. biografia językowa
- L1 i L2: **dwa języki pierwsze**
- 2. Twórczość, m.in.:
- oryginalne utwory literackie w L2, liczące 420 stron druku, głównie prozatorskie, poematy wierszem *Le regret* oraz *Stances*
- francuskie listy do Henry Reeve’a, przyjaciela Anglika – 121 listów
- teksty polityczne w L2: memoriały, listy otwarte i o charakterze not dyplomatycznych
- tłumaczenie i autotłumaczenie z L2 na L1 dwóch audiencji udzielonych Z. Krasińskiemu przez cesarza Napoleona III

V. *Życie w dwóch językach*: studia przypadków

- **Dyskurs cywilizacyjny** Z. Krasieńskiego w jego tekstach politycznych w L2.
Adresaci-odbiorcy m.in.:
- François Guizot, francuski minister spraw zagranicznych (1847 r.)
- Papież Pius IX (1848 r.)
- cesarz Napoleon III (1854 r.),
- Charles de Montalembert, francuski deputowany (1847 r.)

Przedmiot/temat dyskursu: Cywilizacja polska jako należąca do kręgu cywilizacji Zachodu a (anty)cywilizacja rosyjska

- Cywilizacja polska:
- **jest cywilizacją łacińską, wylaną na słowiańską rasę** – « la civilisation latine déversée sur la race slave » (do Piusa IX);
- **owładnięta tradycjami starożytności rzymskiej i w stałych kontaktach z Włochami i Francją** – „éprise [...] des traditions de l’antiquité romaine, en constants rapports avec l’Italie et la France” (do Napoleona III)
- reprezentuje **katolicyzm i cywilizację pośród słowiańskiej rasy**: „en représentant le catholicisme et la civilisation dans la race slave” (do Montalemberta),

Przedmiot/temat dyskursu: Cywilizacja polska jako należąca do kręgu cywilizacji Zachodu a (anty)cywilizacja rosyjska

- panuje w niej *ten sam duch cywilizacji* – „le même esprit de civilisation”, *to jest identycznie ta sama idea, ta sama zasada* – „c’ est identiquement la même idée, le même principe” **na jednym krańcu Europy** (tj. Francja) i **na drugim** (tj. Polska) – „à une extrémité de l’ Europe [et] à l’ autre” (do Guizota),
- *odpycha* jeszcze *Azję gotową runąć na Europę* – „repousse encore l’ Asie prête à fondre sur l’ Europe” (do Lamartine’a, 1847), poświęcając się nieustraszenie *sprawie Zachodu* – „ce dévouement infatigable *à la cause de l’ Occident*” (do Guizota, 1847),
- doszła *do idei (pewnej) demokracji* – „l’ esprit polonais arrive à l’ idée d’ une démocratie” (do Montalemberta); istniało już w Polsce wszystko to, co dotyczy teorii *godności ludzkiej* czy *systemu konstytucyjnego* – „(en fait) de théorie, de dignité humaine ou de système constitutionnel” (ibid.)

Rosja:

- *wschodnie barbarzyństwo*, które próbuje utorować sobie przejście, aby *ruszyć przeciwko cywilizacji łacińskiej* – „barbarie orientale essayant de se frayer un passage pour marcher contre la civilisation latine.” (do Guizota),
- *despotyzm* wyniesiony do rangi prawdy **absolutnej** – „le despotisme élevé à la hauteur d’ une vérité absolu.” (ibid.),
- dokonywała *najazdów na cywilizację* – „[dans leurs] envahissements sur la civilisation (do Napoleona III),
- jej marzeniem jest móc *rzucić się na Zachód* – „elle n’a qu’un rêve – c’est de pouvoir se ruer sur l’Occident.” (do Guizota, 1847),
- *bezprzykładowy terroryzm* – „un terrorisme inouï” (do Guizota),
- próbowała *wszystko zniszczyć* nie mogąc ani nie mając zamiaru *nic zbudować* ani *nic ulepszyć* – „il a essayé de tout détruire sans avoir la puissance ni l’ intention de rien édifier, ni de rien améliorer.” (do Guizota, 1847):
- działanie jest *anty-cywilizacyjne* – „c’est cette action **anti–civilisatrice** du gouvernement [russe]» (ibid.).

TRANSFER

- **Transfer z przestrzeni języka-kultury L2 do przestrzeni języka-kultury L1:** tłumaczenie i auto-tłumaczenie z L2 na L1 dwóch audiencji udzielonych Z. Krasińskiemu przez cesarza Napoleona III w r. 1857 i 1858
- transpozycja tekstu wyjściowego – mówionego, nieutrwalonego a jedynie **zapamiętanego** w L2 **na tekst docelowy napisany w L1**. Stanowi językową hybrydę: jako gatunek jest mediacją językową
- Elementy języka wyjściowego (francuskiego) są relewantne:
- [Napoleon III] A już z początku był wyrzekł frazes: – Wojna teraz nie jest prawdopodobna z Moskwą, *my się raczej umizgamy do siebie* (**nous sommes plutôt en coquetterie avec la Russie**). (*Pierwsze posłuchanie 1857*).

- Operacja przeformułowania tekstu wyjściowego w przypadku odmiennego *implicite* kulturowego w L1 (francuskim) i w L2 (polskim):
- [Z. Krasiński] Dalej ciągnąłem: – Najgłówniejszą w świecie niesprawiedliwością jest uciemnienie narodowości. Wojnę wypowiedzieć o tę święta zasadę. Stryj twój, najjaśniejszy panie, wyrzekł: [głos Napoleona I] „Pierwsze lepsze książątko, co dobędzie miecza w sprawie **narodowości** europejskich, będzie panem świata”. [komentarz metajęzykowy Z.K.] Wyraził się w istocie **peuples**, a nie **nations** – lecz pewno nie myślał o *motłochu*, jedno o *narodach* całych. – [Napoleon III] Nie ma żadnej wątpliwości – rzekł mi na to – że taką jego myśl była. (*Drugie posłuchanie* 1858)
- [peuples = ludy], [nations = narody]
- Krasiński przeformułował fr. *peuples* na pol. *narody*, *narodowości*

- **3. Zachowania językowe Z. Krasieńskiego jako osoby dwujęzycznej** – *mowa dwujęzyczna* w jego polskich listach – transfer i wymiana elementów z L2 do L2: wykładniki transkodowe
- **Przemienność (przełączanie) kodów CS**
- « pan Girardot kazał, **que** *je vous embrasse de toutes mes forces, quand je vous reverrai, de sa part, de la part d'un mourant* » (do Ojca) – [=żebym Ojca uściskał z całych sił od niego, od umierającego] (do Ojca).
- **Zmieszanie kodów (CM)**
- « Rozumiesz mnie, o grzeczność tylko, o nic więcej, tylko tego bym nie chciał, **byś**: [L2] **vous mettiez à la porte** [żeby Pani wyrzuciła za drzwi] tę, którą kochał mój biedny Konstanty.” (do Delfiny Potockiej)
- gdzie Krasieński zmieszał dwie rzeczy:
- a/ reguły gramatyczne: konektor **byś** przyłączający obligatoryjnie w L1 końcówkę osobową –ś (po którym powinna nastąpić forma czasu przeszłego *wyrzuciła) zmieszał z trybem (w L2) subjonctif **vous mettiez** wymaganym przez regułę L2 po „nie chcieć” w zdaniu nadrzędnym; pominął obligatoryjny w L2 konektor **que** (vous mettiez)
- b/ konwencję kulturową grzeczności: w l2 wymaga ona użycia formy *vous*.

Interferencje

- **misterny** < fr. mystérieux: „Jan z **misterną** twarzą z rana włązi do mnie i oświadcza, że coś ważnego ma powiedzieć” (do Delfiny Potockiej).
- Interferencje semantyczne i kalki utworzone z leksemów polskich, np.:
- „Zastałem tu Torloniego, **pełnego artykułu** w „Debatach” o Mieczysławie, musiałem mu opowiadać wszystkie szczegóły.” (*Listy do Delfiny*_{II}),
- gdzie znaczenie *pełnego (artykułu)* zostało zinterpretowane przez drugi język bilingwisty jako ‘całkowicie zajętego, pochłoniętego (czym)’ – pod wpływem francuskiego „plein de + /abstrait/” w znaczeniu jak wyżej
- interferencja semantyczna

- **Nowa konstrukcja leksykalna** – kalka frazeologiczna, np.
- „kolano **idzie lepiej**, ale jak żółw” (do *Listy do Sołtana*, gdzie bilingwista odwzorował (skalkował) w języku bazowym strukturę podsunętą mu przez jego język drugi: francuski frazeologizm „aller mieux” w znaczeniu jak wyżej)
- **Nowy schemat składniowy**, np.
- „Już źle byłem, kiedyś w Dreźnie mię zegnał. Iza **mię** w Warszawie **widziała bardzo źle**” (do *Lubomirskiego*),
- którego interpretacja semantyczna sprowadza się do: ‘Widzieć kogoś, kto wygląda bardzo źle / jest w złym stanie zdrowia’, pod wpływem francuskiego modelu syntaktycznego
- zawierającego zdanie podrzędne zanurzone, na powierzchni tekstu eliptyczne „Iza m` a vu (être – zdanie zanurzone) très mal”

- **Nowy wzorzec dyskursywny**, tzn. **na poziomie organizacji tekstu**, np.
- „Zatem sądzić **nie** mogłem o nich, **jak** później.” (*do Koźmianów*), gdzie uwydatnienie emfatyczne za pomocą wyrażenia **nie... jak** jest kalką francuskiego wyrażenia „ne...que”, na wzór ‘C` est pourquoi je **ne** pouvais les juger **que** plus tard’, po polsku raczej ‘sądzić mogłem o nich **dopiero** później’.
- **Kreacje językowe**, np.
- „On Augusta podchodził i chciał **mu robaki z nosa wymakaronić** w stosunku do mnie i do Ciebie” (*do Delfiny Potockiej*),
- gdzie **wymakaronić robaki z nosa (komuś)** znaczy ‘pociągnąć kogoś za język, wyciągnąć z kogoś jego sekret’, na wzór francuskiego ‘tirer [=wyciągnąć] les vers [=robaki] du nez [=z nosa] de qqn [=kogoś]’.

Wnioski:

- były trzy przestrzenie językowe u Krasińskiego:
- **przestrzeń polszczyzny** wypełniało dzieło literackie napisane perfekcyjną polszczyzną
- **przestrzeń** wypełniona przez **francuszczyznę**, jego drugi pierwszy język, teksty napisanych w doskonałej francuszczyźnie, takiej jak rodowitego Francuza;
- w tych dwóch przestrzeniach Krasiński – jako osoba dwujęzyczna – całkowicie **wymazał jakikolwiek ślad swojej podwójnej kompetencji**,
- **przestrzeń** między dwoma językami, **transjęzykowa** i **transkulturowa** – jej przejawem jest
- **mowa dwujęzyczna** Krasińskiego: autor aktualizuje elementy heterogeniczne, wyrwane z dwóch języków, ale harmonijnie współistniejące w tekście tworząc nową całość.

V.2. Od poligloty do bilingwisty – Adam Mickiewicz i jego przekraczanie granicy

- (ur. 1798 Zaosie – zm. 1855 Stambuł)
- „Często przekroczenie granicy otwiera umysł.” (Bernard Py)
- **1. Biografia językowa**
- W sytuacji eksterytorialności od 1824 r. (karne zesłanie do Rosji)
- **w 1832 r.** osiedlenie się w **Paryżu**
- Wybitny poliglota od młodości
- Nabywanie **języka francuskiego**: w szkole, na uniwersytecie
- **Język francuski: najpierw** dla A. Mickiewicza **język drugi**, stał się we Francji językiem funkcjonalnie pierwszym

- **2. Obszar twórczości związanej z L2**
- dramat nieukończony „Jacques Jasiński ou deux Polognes”
- dramat ukończony „Confédérés de Bar”
z zamiarem wystawienia go w paryskim teatrze Porte-Saint-Martin
- *Cours professé au Collège de France sur Les Slaves par Adam Mickiewicz de 1840 à 1844*
- *et publié d'après les notes sténographiées, Comon, éd. à Paris en 1849, 5 volumes in-8°*

- **Opinia J. Micheleta**: „Jednego dnia, pisał Hieronim Bońkowski, siedziałem na jego lekcji tuż za dwoma jego [Adama Mickiewicza – uwaga B.L.] kolegami, professorami z *Collège de France*, za Michelet`em i Quinet`em i takie usłyszałem słowa Michelet`a do Quinet`a: „Słyszysz, Quinet, **on stworzył nowy język francuzki**, który doprawdy jest **piękniejszy i dobitniejszy** niżeli ten, którego my używamy” (Władysław Mickiewicz 1894)
- **Transfer sensów, znaczeń z L1 do L2 w *Cours professé au Collège de France sur Les Slaves***
- Krytyczne rozumienie dyplomacji prowadzonej przez państwa europejskie od połowy XVIII w., ponieważ wykształciła ona « Formules à l’ aide desquelles on explique tous les événements **sans tenir compte d’ aucun sentiment moral, ni même d’ aucun droit reconnu** – formuły **nie biorąc pod uwagę żadnego uczucia moralnego, ani nawet uznanego prawa** » (les Slaves, s. 17-18).
- Polski punkt widzenia: A. Czartoryski i jego *Essai sur la diplomatie* z motto na okładce: „Avant toutes les lois, sont celles de la nature – przed wszystkimi prawami są prawa natury”.
- **Transfer sensów, znaczeń z francuskiej przestrzeni kulturowej do polskiej świadomości intelektualnej: pojęcie *la littérature slave* w liczbie pojedynczej – „literatura słowiańska”**

- **3. Zachowania językowe A. Mickiewicza jako osoby dwujęzycznej**
- Zachowane listy A. Mickiewicza obejmują lata 1815-1855
- Teza: język A. Mickiewicza okresu tzw. Wielkiej Emigracji **stawał się z konieczności miejscem kontaktu języków** – galicyzmów – wynikających z sytuacji bilingwizmu poety trwającej 31 lat, w tym 23 lata w środowisku językowym francuskim.
- **Przemienność (przełączanie kodów) CS**
- „Mnie się zdaje, że jedni ufają rządowi francuskiemu, drudzy narodowi albo ludziom *du mouvement* [ruchu – stronnictwa domagającego się zmian]” (Drezno 1832).
- **Zmieszanie kodów (CM)**
- „Choćby przez jutro i spadły (papiery – B.L.) na kilka centimes [centymów], zawsze zysk zostanie wyżej niż 500, ile mi się zdaje. Ø *Agent de change* [agent giełdowy, makler] nie ma co radzić, bo nikt nie wie, a choćby wiedział, nie powie, czy będzie Ø *hausse* [hossa], czy Ø *baisse* [bessa].” (Paryż 1842).

Interferencje

- *Breduilon* ← „bredouiller” ‘bełkotać’: „**Breduilonowi** zabroniono formalnie bywania” (Kowno 1821)
- *Kontrefason* ← „contrefaçon” ż. ‘przedruk bezprawny’: „Zdało się nam, że byłoby najskuteczniej postraszyć edytora wydaniem **k o n t r e f a s o n u** za granicą” (Paryż 1851)
- Interferencje semantyczne, np.
- *zgubić kogo* ‘stracić, utracić kogo’ por. „perdre” ts. (‘zostać pozbawionym kogo’): „A nawet przez jakiś tydzień z *myśli* **ciebie zgubiłem**, co mi było przykro.” (Paryż 1842)
- Nowe konstrukcje leksykalne – kalki wyrazowe i frazeologiczne powstające poprzez operację tłumaczenia, np.
- **bezpaszportny** na wzór modelu francuskiego „sans-papiers (passeport)” (Lozanna 1840)
- **być użyty** na wzór „être employé” ‘być zatrudnionym, być urzędnikiem’: „Ja teraz **użyty jestem** w Bibliotece Arsenau.” (Paryż 1853)
- kalki-frazy, np. „O małych i malutkich **nic ciekawego powiedzieć nie ma**. (Paryż 1852) pod wpływem fr. „il n`y a rien (d`intéressant) à dire”, po polsku raczej „nie ma nic ciekawego do powiedzenia” czyli z rzeczownikiem odczasownikowym na miejsce bezokolicznika.

- Nowy schemat składniowy, np. osłabienie – pod wpływem składni francuskiej – obligatoryjnego charakteru reguły L1 wymagającej, aby zarówno imiesłowny równoważnik zdania, jak i zdanie nadrzędne odnosiły się do tego samego podmiotu, jest widoczne w wypowiedzeniach, w których A. Mickiewicz użył imiesłownego równoważnika z podmiotem różnym od podmiotu zdania nadrzędnego – zgodnie ze składnią języka francuskiego (M. Grevisse), np.
- „**Widziałem** razem zamiar wyraźny szkodzenia Sadykowi, *wprowadzając niby to ludzkość i porządek do obozu!*” (1855), pod wpływem fr. „(en) introduisant soi-disant l’humanité et l’ordre dans le camp”, po polsku raczej ‘przez to, że wprowadza się niby to ludzkość i porządek do obozu’. Rozszerzenie użycia imiesłownego równoważnika zdania pod wpływem składni L2.

- Kreacje językowe, twórczo derywowane z francuskiego modelu, np.
- *nie być w dobrym zapachu u kogo* na podstawie „ne pas être en odeur de sainteté auprès de qqn” ‘być przez kogo źle widzianym’ ze zamianą składnika *de sainteté* (‘świętości’) na przymiotnik *dobry*: „**Ja sam nie w dobrym jestem zapachu** u rządu francuskiego i miałem wiele kłopotów z paszportami” (Genewa 1833) ze znaczeniem ‘nie jestem dobrze widziany // jestem źle widziany przez rząd francuski’

Wnioski:

- Interferencje semantyczne i kalki oraz interferencje składniowe zdają się wskazywać, że bilingwizm A. Mickiewicza ze współrzednego ewoluował w kierunku złożonego, tzn. z reprezentacją semantyczną dla obu *signifiants* bardzo zbliżoną. Ona to powodowała, że myślał wtedy po francusku, a pisał po polsku.
- Zmiana języka a pisanie : w wypadku A. Mickiewicza L2, francuski, stał się językiem funkcjonalnie pierwszym, w którym wyrażał się jako publicysta, dziennikarz i wreszcie historyk literatury w dyskursie naukowym humanistycznym.

V.3. Tekstualizacja i tematyzacja bilingwizmu oraz tożsamości w dziełach fikcjonalnych Zofii Romanowiczowej

- ur. 1922 r. Radom – zm. 2010 Lailly-en Val Francja
- *Dwujęzyczność, nawet idealna, nie jest identycznością, któryś z języków sięga głębiej, ponieważ pierwszy zakiełkował* (Zofia Romanowicz)
- **1. Biografia językowa**
- języki: łacina, niemiecki, francuski i prowansalski (i staroprwansalski).
- Francja (Paryż) od 1946 r.
- Nabywanie języka francuskiego: bilingwizm **sukcesywny**
- w 1949 r. uzyskała na Sorbonie stopień naukowy licenciée ès lettres (ze specjalnością prowansalistyka) na podstawie pracy *Les troubadours dans l'oeuvre des félibres, des origines (1850) à 1900* .

- Postawa wobec L1:
- „Czynnikiem, podstawą, materią tego przetrwania jest język. Opuściliśmy [cf. pisarze tworzący poza Polską] ziemię, tak zdecydował los, **pozostaliśmy w języku, w kulturze**. Ta wspólnota ważniejsza jest od fizycznego obcowania”.
- **Język francuski:** język **drugi** kraju osiedlenia na 64 lata
- Pojmowanie własnej dwujęzyczności jako koegzystencję obu języków-kultur:
„Żyjąc od tylu lat we Francji jednocześnie żyję jakby w małej Polsce. Nieustannie przerzucam się z jednej rzeczywistości do drugiej.”

- 2. Obszar twórczości związanej z L2
- tłumaczenie na polski poezji trubadurów *Brewiarz miłości. Antologia liryki staroprowansalskiej; Trubadurzy prowansalscy. Liryki najpiękniejsze*
- tłumaczenia na polski francuskiej literatury religijnej i świadectw obozowych z L2 na L1
- autotłumaczenie z L1 na L2 powieści *Łagodne oko błękitu* (z Jean-Louis Faivre d'Arcier) oraz fragmentu powieści *Skrytki* (z Patrickiem Waldbergiem).

- **Obecność języka-kultury francuskiej w powieściach – „efekt realności” (« l’effet de réel » (pojęcie wprowadzone przez Rolanda Barthes’a)**
- **Bilingwizm tekstu narracyjnego:** bilingwizm czasu i przestrzeni – geokulturowy; bilingwizm socjokulturowy; bilingwizm narratora/narratorki; bilingwizm postaci
- Bilingwizm narratorki, geokulturowy:
- „Spaceruje się aż do **Ogrodu Botanicznego**. Po francusku: *Jardin des Plantes* — **ogród Roślin**. Pleonazm. Jakby ogrody mogły być bez roślin.” (Na wyspie) : narratorka odkrywa błąd logiczny we francuskiej nazwie
- „Właśnie sunęła w dole wielka **mucha statku**, zamiatając reflektorami nabrzeże.” (Na wyspie): odwrócony szyk nazwy paryskiej *bateau-mouche* [dsł. statek-mucha] odkrywa metaforę nazwy oryginalnej
- Rozszerzenie zakresu obrazowania dostępnego w L2:
- „Na biurku stał zielony dzbanek pełen **nagietek** zerwanych rano. Po tutejszemu te kwiaty nazywają się **soucis**, czyli **troski**. Pewnie dlatego, że plenią się jak **troski**, jak chwasty, i kłopot z nimi.” (Groby Napoleona)

- Bilingwizm narratorki i równocześnie protagonistki, socjokulturowy:
- **bolka** ≤ fr. le bol: „[kawa] nie w filiżance [L1], w **bolce** [L2]. Jeszcze jedna dziwność do podpatrzenia, do przyswojenia.” (Na wyspie)
- **metek/owski(ch)** przymiotnik derywowany od rzeczownika (le) **métèque**, pejoratywnie nazywającego nieFrancuza poprzez skojarzenie z *metysem* (*mieszaniec ras*),
- « Pewno i o tę ślepą kiskę też ją ciotka obwiniała, też dopatrywała się w tym nieszczęściu ciemnych jakichś, **metekowskich** machinacji » (Groby Napoleona);
- *metekowski* odzwierciedla reprezentację Polaka/Polki w opinii, jaką miała Francuzka, protagonistka w powieści *Groby Napoleona*, o Polce, narratorce imieniem Wanda, żonie jej krewnego Raymonda, Francuza

- **Tematyzacja bilingwizmu oraz tożsamości w powieściach; bilingwizm i tożsamość jako protagonista powieści**
- Metafory poznawcze bilingwizmu osoby budują one własne reprezentacje tego fenomenu. Niektóre okazały się prekursorskie w tym sensie, że pewne nurty lingwistyki bilingwizmu potwierdziły w badaniach ich słusność.
- „Baska i Barbara”: **proces stawania się osoba dwujęzyczną** dzięki wychowaniu **dwujęzycznym i dwukulturowym** dziecka – Baški – urodzonej w Paryżu w rodzinie polskiej.
- **Metafora**: L1 to zakorzenione drzewo, L2 to zaszczerpione na nim, czerpiące z niego soki:
- „**Pierwszy język jest bazą. Można na nim inny, inne zaszczerpić**, można zapomnieć, odzwyczaić się, odrzucić, ale nie sposób całkiem go w sobie skasować, bo **te inne z niego biorą soki**. Nie można by ich się nauczyć, zaszczerpić ich w sobie, gdyby nie jego korzenie.” (Na wyspie).

- **Metafora Goliata i Dawida:** [matka nie chce żeby] „to był pojedynek Dawida z Goliatem, **małego** polskiego domu z **wielkim** francuskim światem.”
- **Metafora** relacji L1 i L2 „Tu **domowa skarbonka**, tam **konto w banku**”, ale to znaczy „**solidnie pękata** skarbonka, ciułanie od pierwszego dnia” (Baśka i Barbara)
- **Tożsamość Baśki/Barbary:** symbioza, hybryda: nie jest ani tylko polska ani tylko francuska – jest „trzecim wymiarem”, na który składa się połączenie złożonych tożsamości:
- „Jestem Basia [tożsamość polska] i urodziłam się we Francji [tożsamość francuska]” wobec społeczności polskiej i równocześnie „*je suis Barbara [francuska] et mes parents sont Polonais [polska]*” wobec społeczności francuskiej.

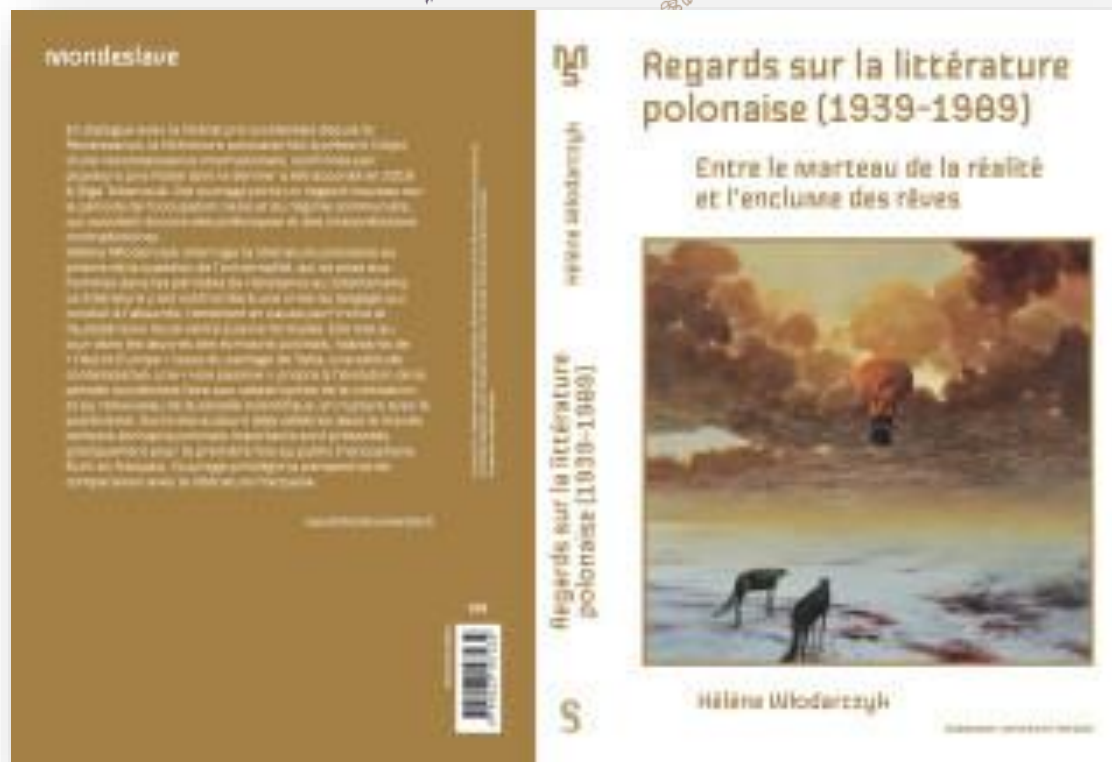
- **konstruowanie nowej tożsamości przy unieważnianiu pierwszej** (Na wyspie)
- Początkowo francuszczyzna Marii/Marie „była **zbyt poprawna, zbyt Comédie Française**”
- jej akcent był „znikąd” – nie miał „**śladów Dolnej Charente**”, skąd pochodziła Marie.
- Metafora drzewa i zaszczepionego na nim szczepu ilustrująca wzajemną relację między językiem pierwszym bilingwisty i każdym następnym: W (auto)biografii językowej Marii/Marie francuszczyzna, L2, była jak **szczep na drzewie polszczyzny, L1: nie sposób było usunąć L1, ponieważ szczep, L2, czerpał z niego soki i włączał je w swój krwioobieg.**

- **Metafora nóg i protez**: „Było z nią tak jak z kimś, kto zamiast **nóg** [L1] postanowił używać doskonale funkcjonujących **protez** [L2]. Chodzi, biega, **nie pamięta, że ma nogi**. Chude, zmartwiałe, kości bez mięsa, po pewnym czasie ani nie przeszkadzają, ani nie pomagają, ale **odciąć ich całkiem nie sposób**.”
- **Metafora dwóch naczyń połączonych**: dwa języki w umyśle bilingwisty: „Nadal się jej przekładało, tłumaczył w głowie. Jak w szkolnym zadaniu, **dwa naczynia połączone**, jedno **pełne**, drugie mniej, w jednym **wyżej**, w drugim niżej. Od dawna, poza snami, poza nieregularnymi lekturami czy zdaniami przynoszonymi nocą przez fale eteru, kran od polskiego był zakręcony. A teraz kapie, ciurka. **Popsuła się uszczelka**.” (Na wyspie)

Wnioski:

- 1. Bilingwizm, poprzez głęboką kulturowość, może być wzbogaceniem pisarza otwierającym umysł.
- 2. Ujmować dwujęzyczne pisarstwo jako całość, nie kawałkując go pomiędzy dwie filologie narodowe wyłącznie według kryteriów językowych. Należy ono i do przestrzeni językowo-kulturowej L1, i do przestrzeni językowo-kulturowej L2.
- 2. Dwujęzyczność literacka/pisarska powinna mieć miejsce w opisach historii języka polskiego, o ile poszerzy się paradygmat strukturalistyczno-narodowy jej opisu o ponadetniczne, kulturowe rozumienie narodu: jej członków łączy podzielana kultura.
- 3. Pojęcie literackiej wspólnoty kulturowej (Andrzej Romanowski).
- 4. Dwujęzyczność uczy pisarza rzemiosła: piszący w obcym języku unika pretensjonalnych stylizacji i manieryzmów, poszukuje prostoty wypowiedzi (Paweł Hostowiec).

Dziękuję Państwu
za obecność
i uwagę!

Prof. dr hab. Bronisława
Ligara
bligara@interi.pl